

Izvorni znanstveni rad
UDK 391.7 samoborski kraluš (091)(497.5)
Primljeno 2010-04-29

SAMOBORSKI KRALUŠ

Gordana Ivir, Samobor

Sažetak

Samoborski kraluš je raskošna ogrlica koju su uz svečanu narodnu nošnju nosile žene samoborskoga kraja. Nizanjem staklenih zrnaca na 8, 10 ili 12 niti (iz repa konja) nastaju **kućice, frki, šlinge i pužeki** koji zajedno tvore mrežu skladnih boja i ornamenata. Na krajeve ispletenog kraluša vezao se običan ili ukrasni **panklin**, a ispod kraluša nosio se ukrasni okovratnik – **špice ili kraglini**. Skromniji tip ogrlice bio je **kraluš na košić**.

Koraljne su se ogrlice nosile u Posavini (kamo spada i samoborsko područje) krajem 18. st., a na području samoborske župe kraluš je postojao početkom 20. stoljeća. Jednostavniji su se kraluši nosili i u svetonedeljskom, jaskanskom i bistranjskom kraju.

Samoborski muzej organizira radionice izrade kraluša, pod vodstvom mr. sc. Lele Roćenović, više kustosice etnologinje i Dragice Račić, kreatorice kraluša. Nakon što svladaju složenu tehniku izrade samoborskog kraluša, polaznice mogu izrađivati i jednostavnije kraluše, prikladne za nošenje uz suvremenu odjeću.

Ključne riječi: Samoborski tradicijski nakit, samoborski kraluš/samoborski kraluž, pleteni kraluš/pleteni kraluž, ogrlica, vratni nakit; frk, šlinga ili đund, pužek, granir, staklena zrnca; konjski repi, flaks, žima, panklin, lika; špice, kraglin ili šlinge; debelo rubje, tenko rubje; kraluš na košić/kraluš na košić; radionice nizanja – izrade kraluša; Ivanka Ivkanec, Dragica Račić, Lela Roćenović, Nataša Šakić-Ded, Ivanka Vrtovec

Etnografske i folklorne interpretacije fenomena nakita i njegova inventara nastoje istražiti i objasniti složenost i slojevitost znakovitost toga kulturološkog dragulja u riznici hrvatskoga tradicijskog stvaralaštva i kićenja. (...) Na ovaj ili onaj način, nakit je uvijek u dosluhu s vremenom, vitalno spregnut s usudom pojedinca i narodnih pokoljenja. Njegovi žilavi korijeni sežu u osvite civilizacija, hrane moćno deblo suživota nacionalnih kultura, bujaju u razgranatoj krošnji kreativnog stvaralaštva, plove ožiljem lisnate krune umjetničkog autorskog rukopisa i otiska (Ivkanec, 2008: 7, 13).

Budući da se *inventivnom, suptilnom kompozicijom posebno ističu ogrlice Pokuplja i okolice Samobora* (Vrtovec, 1985: 9), pokušat ćemo dočarati ljepotu **samoborskoga kraluša**, raskošne ogrlice koju su uz svečanu narodnu nošnju nosile žene samoborskih sela.

Povijesni put nakita

U nastojanju da odrede pojam i porijeklo nakita, neki etnolozi i teoretičari drugih humanističkih znanosti smatraju da je nakit jedini univerzalni jezik koji je čovječanstvo stvorilo, da je kićenje i ukrašavanje tijela staro koliko i samo čovječanstvo, da se na nakitu – materijalu iz kojeg je izrađen i na promjeni njegovih simboličnih motiva – ogleda smjena ekonomskih snaga... Zasiurno se može tvrditi da se potreba za ukrašavanjem čovjeka javlja u svim kulturama, od prethistorijskih vremena do danas, bez obzira na dosegnuti stupanj kulturnog razvoja. (...) Povijesni put kojim je prolazilo umjetničko oblikovanje nakita počelo je u daleko brončano doba. Od tada pa sve do našeg nakita 19. i 20. stoljeća tom su se putu pripajale staze novih tehničkih i tehnoloških spoznaja; mijenjalo se i poimanje vrijednosnog sadržaja nakita (Vrtovec, 1985: 5).

Različite vrste nakita u različitim kulturno-historijskim područjima Hrvatske

U Hrvatskoj postoje tri, u etnološkom pristupu zasebna, kulturno-historijska područja: panonska zona, koja obuhvaća sjeverne nizinske krajeve, a kojoj pripada i Samobor s okolnim selima, dinarska zona s južnim planinskim prostorom te jadranska zona s uskim priobalnim, obalnim i otočkim područjem. Ovisno o mjestu nošenja na tijelu, razlikuju se nakit u kosi i ogjavlju, u ušnoj resici, vratni nakit, prsni nakit i nakit ruku (Vrtovec, 1985: 5).

Kraluš u samoborskoj fari

Pleteni kraluš, pleteni kraluž raskošna je ogrlica, sastavni dio svečane ženske tradicijske nošnje samoborskoga kraja.

“Mali tematski rječnik samoborskoga kajkavskog govora” (Žegarec Peharnik, 2003: 201 i 311) navodi uz *krāluš*, *krāluža m.* riječ *ogrlica*, a uz *đundž*, -a m. riječ *ogrlica*, *nakit* (Žegarec Peharnik, 2003: 201 i 291).

Najraskošniji oblik samoborskog kraluša – s križekima, granirom, pužekima i bogatim đundom (autorica Dragica Račić). Samoborski muzej. (Snimio: Krešimir Ivir)

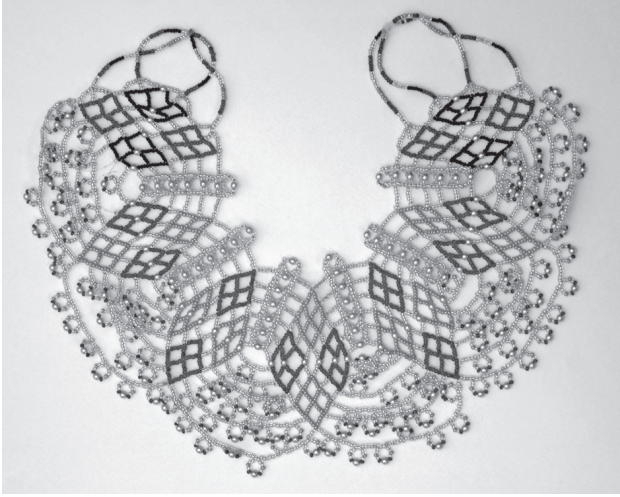

Lela Roćenović u katalogu “Kraluš, pleteni kraluš” (Roćenović, 2004: 6) navodi da je riječ *kraluš* ili *kraluž* u samoborskim selima označavala tri različita tipa vratnog ukrasa. Ogrlica od koraljnih zrnaca nanizanih u jednom ili, češće, više nizova ponekad se zvala *đund*. Ogrlica od zrnaca bilo koje vrste, nanizanih u jednom ili više nizova, ponekad se zvala *vrst*, *vrsti*. Ogrlica nastala nizanjem staklenih zrnaca na osam, deset ili dvanaest niti, *konjskih lasi* (iz repa konja), tvoreći mrežu skladnih boja i ornamenata, nazvana *kraluš*, *kraluž*, ponekad je opisno nazivana *pleteni kraluš*, *pleteni kraluž*. U samoborskom kraju *đund* može biti i nakit ili ukras nastao nizanjem zrnaca, ogrlica izrađena nizanjem krupnijih zrnaca (može i koraljnih), ali i dio pletenog kraluša s krupnijim zrnacima (donji dio tog kraluša, s *frkima*).

Povijest samoborskoga kraluša

Na području samoborske župe kraluš je postojao početkom 20. stoljeća, što su Leli Roćenović, višoj kustosici etnologinji u Samoborskom muzeju, potvrdile mnogobrojne starije žene – kazivačice, čije su bake, majke ili tete izrađivale kraluš. No više podataka o izradi i načinu nošenja kraluša prikupila je za period između dva svjetska rata od žena iz samoborskih sela: Bobovice, Domaslovca, Gradne, Hrastine, Kladja, Klokočevca, Luga, Male Jazbine, Otoka, Podvrha, Ruda, Velike Rakovice i Vrbovca, koje su same izrađivale kraluš.

U knjizi “Samobor, narodni život i običaji” iz 1915. g. Milan Lang ne spominje pleteni kraluš, vjerojatno zbog toga što on ne pripada samoborskoj, gradskoj odjeći, već selu. Ali Lang spominje druga dva oblika ogrlice koja se nosila u Samoboru: *Omiljeni djevojački nakit bijaše prije kraluž (đund); i danas ih još nose,*

*Samoborski kraluš s karama
(autorica Dragica Račić).
Samoborski muzej.
(Snimio: Krešimir Ivir)*

ali malo. Kraluš se nosio oko vrata, ostrag je bio sapet "šlisom", te se u više nizova spuštao po prsima; ili je pak bio sav u jednom dugom nizu te se omatao oko vrata, a krajevi su se onda spojili sa šlisom (sponom). Najmiliji bijahu crveni kraluži. Nosili se i đundži od granata crvenih, a među njima sjajila se po tri četiri zlatna cekina, ili po koja škuda. Danas nose djevojčice oko vrata kraluš od jednog ili više nizova od crvenih koralja, granata naravnih i umjetnih, staklenih zrnaca i kuglica svake boje, zlatne, pozlaćene, srebrne i dr. (Lang, 1992: 146).

Ivanka Vrtovec pretpostavlja da su takve koraljne ogrlice postale sastavni dio nakitnog inventara Posavine (gdje pripada i samoborsko područje) tek krajem 18. stoljeća (Vrtovec, 1985: 9).

Tako niti kraluš, nazvan po toj ogrlici, a niti pleteni kraluš, ne mogu biti stariji, a podataka o njegovom postojanju prije 20. st. još uvijek nema dovoljno.

Kraluš u široj samoborskoj okolici

O sličnom je nakitu, nazivanom kraluš, koji su nosile Prigorke (Prigorju pripada i samoborsko područje), pisala Marijana Gušić: *Osim crvenog koralja, Prigorke su na svoje bijelo opleće sa zaobljenim izrezom oko vrata, stavljale ogrlicu podjednako kružnog oblika. Takav "kraluš" djevojke su same nizale tako da su sitna staklena zrnca s nešto nadodanog šarenog bisera navele na konjsku strunu. Tim su dobile ogrlicu veoma bizarnog izgleda. Vješta je djevojka takvoj ogrlici umjela izvesti gotovo čipkastu prozračnost s plastično izvijenim viticama i listićima, a konjska struna davala je čvrst, nešto ukočen oblik ovom nakitu (Gušić, 1976: 37).*

U nekadašnjoj *fari* Bistra (sjeverozapadni obronci Zagrebačke gore, podno Sljemena i Kamenih svatova) utjecaj na žensku nošnju, *bistranjku*, imale su pri-gorska, zagorska i samoborska nošnja. Kao i uz samoborsku nošnju, i uz bistranjku se nosio nakit. Anita Škreblin je napisala: *Oko vrata žene su nosile kraluše od kupovnih, staklenih zrnca koje su same navajale na konjsku strunu. Pod kraluš se stavljaju končane špice i rožnati prevezač – podgrlač* (Škreblin, 1998: 28 i 40).

Kraluš spominje i Vatroslav Rožić¹ u knjizi “Prigorje. Narodni život i običaji” iz 1908. godine. Najviše podataka o kralušu doznajemo iz dijela knjige o nakitu i češljanju: *Prigorci i Prigorkine ne cifraju se z ničim drugim, nek s cifrastu opravu (...) a cure i mlaje žene, če imaju novu rubaču i šlingani fertuv, pak unda kaputic i štrfetline z visikimi petami i svilni rubac na glavi i lepi klaruš oko vrata i lepe pakline za vratom, ki visiju po pleći. Klaruš nesiju na 5 di 6 konac, a je ji, ke nesiju i po 9 di 11 konac* (Rožić, 2002: 72-73).

Žene i djevojke kraluš su nosile u različitim prigodama. U dijelu knjige o odijelu i obući Rožić spominje kraluš koji su žene ili djevojke nosile za nedjeljnu misu (Rožić, 2002: 67). Djevojka si je prije svadbe kupovala kraluš (Rožić, 2002: 255). *Na vratu nesi mlada kraluš “đunđ”* (Rožić, 2002: 263) na dan svog vjenčanja. A u slučaju smrti: *I žene i cure oblačidu vu mešnu opravu: čistu rubaču, pas, klaruš oko vrata...* (Rožić, 2002: 275). Zaključujemo da su i Prigorke uz svoju tradicijsku narodnu nošnju oko vrata nosile nakit koji se zvao kraluš.

Samoborski kraluš sa srčekima (autorica Dragica Račić). Samoborski muzej. (Snimio: Krešimir Ivir)

¹ Rožić je skupljao, bilježio i opisivao narodnu kulturu rodnoga kraja, Jaskanskog prigorja – onodobne “svetijanske i pešivičke fare”.

Najbliža samoborskoj bila je svetonedjeljska *fara* (župa). Osim što se razlikovala njihova tradicijska odjeća, različit je i bio vratni nakit. U obje je župe sastavni dio svečane ženske nošnje bio kraluš. Svetonedjeljski se počeo nositi kasnije, bio je manji i jednostavniji – bez *granira* i *pužeka*, sa siromašnom *šlingom*, *đundom*, a samoborski je bio veći i raskošniji – s *granirom*, *pužekima* i bogatom *šlingom*. (Roćenović, 2004: 6).

O samoborskom je kralušu istraživala dugi niz godina mr. sc. Lela Roćenović, viša kustosica etnologinja u Samoborskom muzeju, pa je u nastajanju teksta koji slijedi uvelike pomogao katalog “Kraluš, pleteni kraluš” (Roćenović, 2004.), kao rezultat tog istraživanja. Autorica ovoga teksta je 2006. u Samoborskom muzeju završila Radionicu nizanjanja – izrade kraluša. Tada stečeno znanje i vještina pomažu joj i danas pri izradi kraluša, a pomoći će joj također i pri pisanju ovoga teksta.

Samoborski kraluš

Staklena zrnca

Kraluš se “pleo” nizanjem raznobojnih zrnaca na *repi* ili *lasi* iz konjskoga repa. Najraskošniji su kraluši nastajali nizanjem zrnaca na *dvanaest repi*, a jednostavniji na osam ili, češće, *deset repi*. Prije Drugog svjetskog rata zrnca su bila sitnija, staklena i raznobojna – najčešće crvena, plava i bezbojna, a ponekad su se mogla nabaviti i zrnca drugih boja. Uz ta sitna zrnca obavezna su bila i krupnija zrnca sedefastobijele, srebrne ili zlatne boje, to je bio tzv. *svekli đund*. Objе su se vrste zrnaca kupovale na crkvenim proštenjima, u selu od putujućih trgovaca (*pokućara*), te u gradu.

Repi, lasi, konjska dlaka

Repi ili *lasi* su morali biti iz repa bijeloga konja, jer su čvrsti i elastični i ne vide se kroz bezbojna staklena zrnca. Prije upotrebe su se morali oprati u otopini pepela (*lugu*) ili u otopini sapuna. Sušili su se obješeni na užе da se izravnaју, a potom su se namatali u široke kolutove kako bi dulje ostali ravni. Tako pripremljeni bili su spremni za upotrebu.

Moljci su često izgrizli konjske repe u ispletenom kralušu, koji je, tako oštećen, morao biti prepravljen. Osim toga, bijeli su se konjski repi teško nabavljali, jer je bijelih konja bilo malo. Zato je bila dobra i *sijeda las* iz repa crnog ili smeđeg konja.

Pospremanje kraluša

Kako bi kraluš zadržao lijep oblik, važno je bilo dobro ga pospremiti. Konjske su *lasi* bile osjetljive, lako su se savijale, osobito u donjem dijelu kraluša sastavljenom od *frka*. Zato je kraluš morao biti vodoravno položen, frki su pritom morali biti u ispravnom položaju, odnosno poravnati, a kraluš se potom prekrivao s par slojeva tekstila i presavijenom plahtom ili novinama. Opterećenje je moralo biti lagano kako staklena zrnca od tereta ne bi popucala, a opet dovoljno da se frki ne bi svijali.

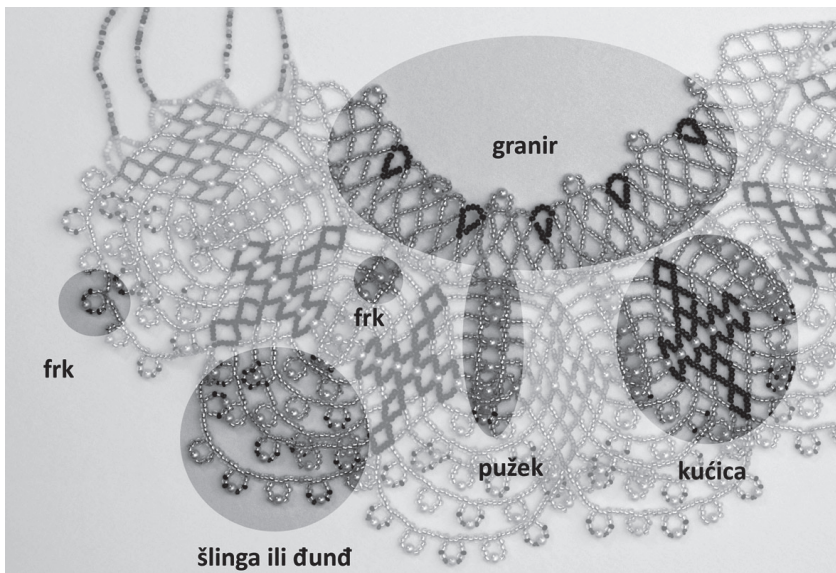
Dijelovi kraluša

Glavni dijelovi kraluša jesu *kućica*, *frk*, *šlinga* ili *đund* i *pužek*.

Kućicu čine rombovi koji se dobiju križanjem niti, a bojom tvore različite uzorke: *kare*, *rože*, *srčeka* i *križeke*. U najširem su, središnjem dijelu kraluša.

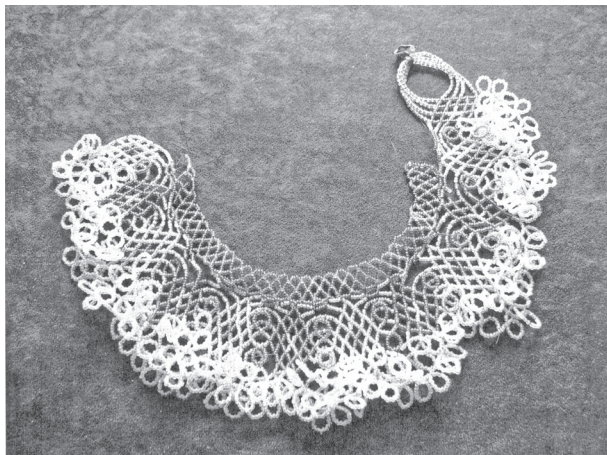
Frk je niz od 13 zrnaca čijim zatvaranjem dobivamo kružnu formu.

Šlinga, *đund* sastoji se od više raznobojnih zrnaca, nanizanih i savijenih u frkove u donjem dijelu kraluša.

Dijelovi kraluša – kućica, frk, šlinga (đund) i pužek (autorica Dragica Račić). Samoborski muzej.

(Snimio: Krešimir Ivir)

Jedan od najstarijih primjeraka samoborskog kraluša, izrađivan je između 1920. i 1930. godine, a oštećen je darovan Etnografskom muzeju Zagreb. Etnografski muzej Zagreb. (Snimila: Jasminka Vujčić)

Pužek se sastoji od jednobojnih frkova, koji su međusobno povezani u najširem dijelu kraluša. Oni su u drugome sloju kraluša, čime se postiže njegova trodimenzionalnost. Izrađuju se zasebno, na kraju. Jednostavniji kraluši nisu imali pužeke.

Granir je uski pojas uz vrat, sastoji se od rombova nastalih tehnikama prevođenja i križanja niti i od frkova. Izrađuje se zasebno, na kraju. Jednostavniji kraluši nisu imali granir.

Dijelovi kraluša označeni su na fotografiji.

Dodaci uz kraluš

Na krajeve ispletenog kraluša vezala se kupovna vrpca, tzv. *panklin*. On je pokrивao *vuzel* (čvor) načinjen od konjskih lasi na završetku izrađenog kraluša, štiteći vrat od pikanja. Slobodnim krajevima panklina kraluš se vezao oko vrata.

Preko panklina stavljala se *lika*, vrsta ukrasnog panklina (pozamanterijska vrpca, složena u dva ili više struka).

Vrste običnog i ukrasnog panklina ovisile su o vrsti nošnje uz koju se kraluš nosio.

Vrste nošnje

Postojalo je *domaće* ili *debelo rubje*, izrađeno od domaćeg platna, ručno tkano od lana ili konoplje i pamuka. Debelo rubje činili su *oplećek*, *rubaća* i *fertun* (u svečanim prigodama i *pas*, *remen* i *lajbek* te *šlinga*, *špice* i *kraluš*).

Špice – ukrasni okovratnik ispod kraluša.
Samoborski muzej.
(Snimio: Krešimir Ivir)

Tenko je rubje bilo izrađeno od bijeloga kupovnog platna i imalo je isti kroj kao i domaće, debelo rubje. Otkad se javilo između dva svjetska rata, sve se češće nosilo i u svečanim prigodama (Roćenović, 1997: 32).

Panklini i lika

Na domaće, debelo rubje, stavljala se, kao *panklin*, vrpca trobojnica (“crven-beli-plavi”), a u najsvečanijoj varijanti se stavljao, kao *lika*, *ingliški panklin*, *češki panklin* ili šira crvena vrpca ukrašena utkanim stiliziranim biljnim ornamentima. Preko dva struka *ingliškog* i *češkog panklina* mogla su se staviti i dva struka jednobojnog panklina.

Na tenko su se rubje stavljali jednobojni *panklini* ili trobojnica.

Špice i kraglini, šlinge

Tradicijski način nošenja kraluša uključivao je i nošenje ukrasnog okovratnika ispod kraluša – *špice* uz debelo rubje i *kraglina*, *šlinge* uz tenko rubje.

Špice (njem. *spitzen* – čipka) bile su ukrasni okovratnik, izrađen od bijelog konca tehnikom kukičanja. Sastojao se od uskog granira i širokog dijela s ornamentima: *kotačima*, *zvezdicama*, *zubicama*, *zubima na žir* ili *na bukov list*. Nosio se ispod kraluša uz starije domaće, debelo rubje.

Kraglin, *šlinge* bio je ukrasni okovratnik, izrađen od bijelog kupovnog platna i ukrašen ručnim ili strojnim vezom u tehnici bušenog veza, plosnog veza brojem i obameta. Iako su se i uz tenko rubje nosile špice, uz njega je ljepša i skladnija podloga kralušu bio *kraglin*, *šlinge*.

*Kraluš na košić, kraluš na košić.
Samoborski muzej (autorica
Dragica Račić).
(Snimio: Krešimir Ivir)*

Kraluš na košić, kraluš na košić

Kraluš na košić, kraluš na košić bio je skromniji tip ogrlice, i to prema načinu izrade i načinu na koji se nosio. Bio je cjevastog oblika, trodimenzionalan, a naziv mu dolazi od koša, visoke, uske cjevaste košare u kojoj su *težaki* na leđima nosili grožđe i druge poljoprivredne proizvode. Taj se kraluš pleo na osnovi od četiri repa. Nosile su ga u manje svečanim prigradama žene i djevojke s navršenih 15, 16 godina, koje su se već ogledale za budućim mužem. Samo izrazito gizdave djevojke nosile su ga svakodnevno.

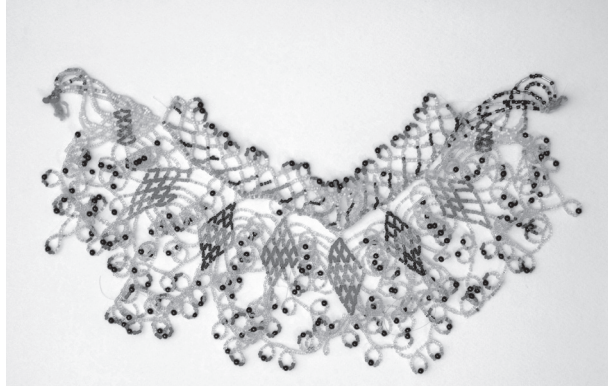
Kraluš za svetke

Pleteni se kraluš, uz obaveznu svečanu narodnu nošnju, nosio za crkvene blagdane, od kojih su najvažniji bili Uskrs (*Vuzem*), Duhovi, Tijelovo (s procesijom), Velika Gospa, Mala Gospa i Božić. Žene su odijevale svečanu nošnju s neizostavnim kralušom i na godišnjem hodočašću Samoboraca u Mariju Bisticu, 3. kolovoza.

Na *obične* se *svetke* (blagdane) nosila skromnija vrsta kraluša – jednostruka ogrlica *vrst* ili višestruka ogrlica *vrsti*. Nosio se i kraluš na košić. Ali samo su gizdave djevojke na te *obične* svetke nosile pleteni kraluš. U korizmi i u adventu kraluš se nije smio nositi. Na Veliku je subotu žena išla u crkvu sa skromnijim kralušom, a na Uskrs s najraskošnijim, pletenim kralušom. Neke su žene preko kraluša stavljale i jednu ili više vrsti i/ili lančić.

Zanimljivo je da je između dva svjetska rata na samoborskom fašniku kraluš smjela nositi samo ona osoba koja je u tradicijskoj fašničkoj grupi "Seoska svadba" bila mladenka.

Samoborski kraluš izrađen 1930. od konjskih lasi i raznobojnih staklenih zrnaca (autorica Anđelka Barbarić). Samoborski muzej. (Snimio: Krešimir Ivir)

Kraluš kao simbol

Kraluš je bio nakit prema kojem su se mogli odrediti životna dob žene, njen bračni i socijalni status, a u manjoj mjeri i ekonomski status.

Za razdoblje između dva svjetska rata, kazivačice su Leli Roćenović rekle da je bilo karakteristično da djevojka, cura počinje nositi kraluš oko svoje 15. godine, a onda ga nosi i na svom vjenčanju.

O nošenju kraluša u djevojačko doba pisao je i Rožić: *Kad se cura približuje petnajstimu letu, unda ji se mati skrbi, da bu levše oblečena nek je predi bila. Na delatni den se nesi kak i prle, samo na nedelu i ne svetak, kad ide k meši, obleče levšu opravu: obuže štrfetline z velikimi petami, a nesidu sad već i štumfe; obleče lepu belu i finu rubaču od kupovnega platna i lepi fertuv sa našlingan, svilni pas i svilni rubac i đunč (kraluš) oko vrata, po zimi nesidu reklec* (Rožić, 2002: 163).

Udata je žena u svim svečanim prigodama nosila najraskošniji kraluš – *na dvanaest repi*, s granirom, pužekima, s puno đunđa, u svijetlim bojama i obaveznom crvenom (znak plodnosti). Na kraju svog plodnog doba sve je manje nosila crvenu boju u kralušu, a i neke svjetlije boje ustupile su mjesto plavoj, ljubičastoj, sivoj i crnoj, u kombinaciji s drugim bojama. U starijoj je dobi ženin kraluš bio skromnije izrade – *na osam repi*, bez granira i pužeka i s manje đunđa.

U koroti žena nije nosila kraluš, a poslije korote nosila je ili skromniji tip kraluša, ili ga više uopće nije nosila, nego samo *vrsti* ili *kraluš na košic*. Žene u visokoj životnoj dobi nisu se ukrašavale.

Kraluš su žene izrađivale u svoje slobodno vrijeme, najčešće zimi, kad je priroda mirovala i kad su bile oslobođene od poljoprivrednih poslova. No, budući da je izrada kraluša složen posao, nisu mu bile vične sve žene. Bogate žene, koje ga nisu znale raditi, mogle su ga naručiti kod žena koje su ga znale izrađivati. Ali

samo nošenje kraluša nije uvijek značilo i dobar društveno-ekonomski položaj žene. Jer, djevojka je u svečanim prigodama mogla nositi majčin kraluš. Uvijek je bilo i gizdavih djevojaka koje su se koječeg odrekle samo da bi mogle nabaviti vlastiti kraluš. Pa, iako je taj kraluš slao poruku o dobrom ekonomskom položaju djevojčine obitelji, to u stvarnosti nije moralo biti tako. Također, djevojka je kao miraz mogla donijeti kraluš u novi dom, no budući da se udala za siromašnog momka, nije bila dobrostojeća, što bi se po kralušu moglo zaključiti. Jedino je žena s većim brojem raskošnih kraluša bila dobro zbrinuta, pa su ti njeni kraluši, onima koji su za njih znali, slali točnu poruku o ekonomskom stanju nje i njene obitelji.

Vremena se mijenjaju

Nakon Drugog svjetskog rata dolazi do najvećih promjena kod kraluša. Osim staklenih, a sve češće umjesto njih, koriste se plastična zrnca, iako nemaju ni sjaj ni eleganciju onih staklenih. Sve bogatija ponuda zrnaca na tržištu donosi i neke druge boje: narančastu, ružičastu, ljubičastu i druge, koje se, uz uobičajene *crvenu, belu i plavu*, također počinju koristiti.

Upotreba *konjskih repa* prestaje 60-ih godina 20. stoljeća, kada se sve više počinje koristiti *žima*, plastična nit (*flaks*). Jedina je prednost žime bila ta što je nisu napadali moljci, no zbog savijanja, kraluš na žimi stršao je u zrak, a đundž je bio okrenut na sve strane.

Osim što su staklena zrnca postupno bila zamijenjena plastičnima, sve češće su se koristila krupnija zrnca, budući da je i plastična nit na koju su se navodila bila deblja od konjskog repa. S vremenom je i ponuda sitnih zrnaca na tržištu bila sve slabija.

Suvremena varijanta samoborskog kraluša (autorica Dragica Račić). Samoborski muzej. (Snimio: Krešimir Ivir)

Samoborski kraluši danas

Odavno su se žene *preslekle* u odjeću gradskoga tipa, uz koju se nije nosio pleteni kraluš. Iako rijetko, i danas pleteni kraluš nose starije žene, uz svečanu tradicijsku narodnu nošnju (koja se i jedina danas nosi): na tijelovskoj procesiji, na proštenjima vezanim uz crkvene blagdane i u različitim svečanim prigodama (Dan grada), a nose ga i članice KUD-ova sa samoborskog područja. Kao i prije, i danas ga žene, uz svečanu nošnju, nose na hodočašće na Mariju Bistricu, 3. kolovoza, te ponovno na završnoj misi zahvalnici 5. kolovoza u Samoboru. Ponekad ga nose i mladenke na svadbi.

Kraluš na košic ranije se nosio uz svakodnevnu nošnju, koja se danas više ne nosi, pa i takav kraluš rijetko susrećemo.

Radionice nizanja – izrade kraluša

Danas samoborski kraluš više nije nositelj samo lokalnog već i hrvatskog identiteta. Da je tome tako može se zahvaliti Svjetskoj izložbi EXPO 98 u Lisabonu za koju je, danas pokojna, Terezija Horvat iz Domaslovca pokraj Samobora izradila

*Radionica izrade – nizanja kraluša održana je u Samoborskom muzeju u travnju 2010. g.
(Snimio: Krešimir Ivir)*

18 kraluša, po nacrtima Snježane Vego, akademske slikarice i kostimografkinje. Kraluše su tada nosile hostese u hrvatskom paviljonu (Zamoda, 1998: 62).

Od zaborava će samoborski kraluš ostati sačuvan i zahvaljujući Radionicama nizanja – izrade kraluša, koje od 2000. g. u Samoborskom muzeju organizira mr. sc. Lela Roćenović, viša kustosica etnologinja. Do danas je u 15 “samoborskih” i jednoj “zadarskoj” radionici, vještinu uspješno svladalo više od 200 polaznica iz cijele Hrvatske. Na dvanaest niti, 2,5 metara dugačkih, nanizale su tijekom više od 32 radna sata više od 6000 zrnaca, a o načinu i tehnikama nizanja učila ih je kreatorica kraluša Dragica Račić iz samoborske Male Jazbine. Prvih su joj godina asistirale Nataša Šakić-Ded, restauratorica tekstila iz Zagreba, i Romana Lisec-Vrbanović, samoborska učiteljica, a danas joj pomaže Lela Roćenović. Velika je pomoć na radionici i katalog s preciznim crtežima pojedinih faza izrade kraluša, koje je izradila Nataša Šakić-Ded po uputama Dragice Račić (Roćenović, 2004.). Nakon što u radionicama svladaju vještinu izrađivanja tog najsloženijeg, samoborskog, kraluša, žene kasnije same izrađuju slične, ali jednostavnije kraluše, nastale na osnovi tradicijskog. I ponosno ih nose uz suvremenu odjeću.

Dragica Račić kraluše izrađuje već pedesetak godina, a danas se sa sjetom prisjeća vremena kad je, baš kao i njena majka prije nje, nakon teških poljoprivrednih poslova, nakon što bi namirila svoju veliku obitelj, sjedala uz prozor, hvatajući zadnje tračke dnevnoga svjetla, i počinjala plesti kraluš. U to malo slobodnog vremena koje joj je preostalo i rukama o grubjelim od teškoga rada, ona je počinjala taj, možda najfiniji posao koji je bio neizostavni dio tradicijskog načina života mnogih seoskih žena sredinom prošloga stoljeća. O izradi kraluša Dragica Račić je rekla: “Odnavek sam volela sve narodno. I uvek sam sve htela znati. S deset godina sam u svojem selu vidla da su neke ženske delale kraluš, pa mi se to dopalo. I moja je mama znala

Dragica Račić je 2007. godine dobila Medalju grada Samobora, za očuvanje i promicanje samoborskih običaja, posebno za izradu samoborskog kraluša. Medalja joj je uručena 26. srpnja, na Dan grada. (Snimila: Gordana Ivir)

delati kraluše, ali uz sve poslove i nas, decu, ni imala cajta pokazat mi kak se dela. Pa sam sama napikavala zrnca. A kad me napokon navčila delat ga, vidla sam da to ni baš tak lako. Mama me znala gledeti dok sam delala, pa je znala reć: "Ni dobro, raskopaj!" Prve mi je kraluše ona započinjala, a ja sam ih onda zgotavljala. Posle sam sve delala sama. Prvi sam kraluš delala sigurno 14 dana. Nisam baš bila zadovoljna z njim, jer je na nekim mestima bil preveć zategnut. No, nastavila sam s napikavanjem. Posle, kad mi je išlo sve bolje, taj prvi kraluš sam raskopala i napravila novi. Saćuvala sam prvi sledeći koji je bil dobar, a napravila sam ga od belih zrnca. Danas najčešće koristim črlena, plava i bela zrnca. Izrada kraluša me smiruje. Dok ga delam, nemrem misliti na drugo, jer moram mislit na kraluš. A mustru uvek imam u glavi, pa samo nižem zrnca – kad počnem, odmah znam kak dale. Ak' ga delam stalno, zgotovim ga za tri dana." (Ivir, 2006.)

Nakon Radionice, vrijedne Dragičine ruke nastavit će nizati zrnca kod kuće. I poput mozaika, isplest će kraluš, maštovit, skladan, elegantan, profinjen. Ljepota, u kralušu trajno saćuvana, tako će zauvijek sjati raskošnim sjajem. A kraluš, svjedok prošlih vremena, postat će dio i ovako prolaznog svakodnevnog života.

Rječnik manje poznatih riječi

granat, -ata lat. (granum – zrno, granatus – zrnat) – dragi kamen boje kao crno vino
cifrati se, cifrasta oprava – ukrašavati se, kititi se; nakićena (bogato ukrašena) odjeća
delatni den – radni dan
fara – župa
granat, -ata lat. (granum – zrno, granatus – zrnat) – dragi kamen boje kao crno vino
levša, levše – ljepša, ljepše
mešna – misna
navajati – napikavati zrnca
nesiju – nose

oblačidu - odijevaju
oprava – odjeća
predi – prije
presleći se (preslekle su se) – preodjenuti se
reklec – vrsta surke slična prsluku
rubaća – košulja
skrbiti se – (po)brinuti se za nekoga ili nešto
škuda, -e f. – stari dubrovački i mletački srebrni novac
šlingani fertuv – čipkana pregača
štrfetlini – obuća bolja od čizama, za gizdave žene i cure i dečke, pogotovo mlade
štumfe – čarape

Literatura:

Marijana Gušić: Jastrebarsko. Ljepota i bogatstvo narodne nošnje, Kajkavsko spravišće, Zagreb, 1976.

Gordana Ivir: Zrno do zrna – kraluš, Samoborske novine, LVII, br. 9, str. 9, 5. svibnja 2006., Samobor, SEZNA

Ivanka Ivkanec: Suvremeni hrvatski nakit (katalog uz izložbu, iz predgovora Ivanke Ivkanec), Ministarstvo kulture RH, Zagreb, 2008. – Zeitgenössische Schmuckkunst in Kroatien: 16. Oktober - 13. November 2008, Kulturministerium der Republik Kroatien, Zagreb, 2008.

Milan Lang: Samobor. Narodni život i običaji, Knjižarnica Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1915. (pretisak: Samobor, 1992.)

Lela Roćenović: Lanek, lanek, svilica zelena. Izbijanje vlakna lana i konoplje, tkanje i šivanje platna u samoborskom kraju (katalog uz izložbu), Samoborski muzej, Samobor, 1997.

Lela Roćenović i Nataša Šakić-Ded: Kraluš, pleteni kraluš (katalog uz izložbu), Samoborski muzej, Samobor, 2004.

Vatroslav Rožić: Prigorje. Narodni život i običaji, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2002. (pretisak: izdanja iz 1908. g.)

Anita Škreblin: Narodno blago Bistre. Monografija Kulturno-umjetničke udruge "Grozid Bistra", Gor Bis Škreblin, Bistra, 1998.

Ivanka Vrtovec: Narodni nakit Hrvatske, Grafički zavod Hrvatske i Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985.

Jagoda Zamoda: Rože i srčeka od perli bake Rezike, Gloria, br. 177, str. 62-64, 29. svibnja 1998., Zagreb, EPH

Milan Žegarec Peharnik: Mali tematski rječnik samoborskoga kajkavskog govora, Samoborfest, Samobor, 2003.

THE SAMOBOR KRALUŠ

By: *Gordana Ivir, Samobor*

Summary

The Samoborski kraluš is a showy necklace worn by women in the town of Samobor area when wearing the festive folk costume. By threading glass beads on 8, 10, or 12 strings (horse tail hair) figures called kućice, frki, šlinge and pužeki are made producing a net of harmonious colors and ornaments. A plain or decorative panklin was tied at the ends of the finished kraluš, and beneath the kraluš a decorative collar was worn called špice or kraglin. A more modest type of this necklace was the kraluš na košic.

Coral necklaces were worn in the Posavina region (to which the Samobor area belongs) at the end of the 18th century, and in the Samobor parish area kraluš dates from the beginning of the 20th century. The simpler kraluš jewelry was worn in the Sveta Nedjelja, Jaska and Bistra area.

Workshops are organized by the Samobor Museum to teach participants how to make kraluš jewelry and they are held by Lela Roćenović, mr.sci., the leading custodian and ethnologist, and Dragica Račić, the kraluš designer. After mastering the art of making Samobor kraluš jewelry, participants of the workshop can make simpler kraluš pieces that are suitable for wearing with contemporary clothing.

Key words: Samobor traditional jewelry, the Samobor kraluš/samoborski kraluš, pleteni kraluš/pleteni kraluš, ogrlica, vratni nakit; frk, šlinga or đund, pužek, granir, glass beads, horse tail hair, flaks, žima, panklin, lika; špice, kraglin or šlinge; debelo rubje, tenko rubje; kraluš na košic/kraluš na košic; workshops for teaching the art of making kraluš jewelry; Ivanka Ivkanec, Dragica Račić, Lela Roćenović, Nataša Šakić-Ded, Ivanka Vrtovec